

Maometa profeta d'Arabia (Roma 1910); *Funzione dell'Islam nell' Evoluzione della Civiltà* (Roma 1912; eser ve makalelerinin bir listesi ve değerlendirmesi için F. Gabrieli'nin bibliyografyadaki çalışmalarına bk.).

Caetani ile ilgili olarak hacimli bir makale kaleme alan Riyâzû'l-Hasan, onun fikir ve düşüncelerinin arka planını, İslâm dinine, tarih ve uygarlığına bakışını vukufuyla değerlendirmiştir. Riyâzû'l-Hasan, İslâm'ın aristokrasisi bulunmayan, farklı ırk ve sınıflar arasında sosyoekonomik alanda ve teoride kalmayıp pratikte de gerçekleşmiş demokratik eşitliğin hâkim olduğu, daha önce benzeri görülmemiş bir toplum meydana getirdiğini söyleyen Caetani'nin siyasi bir şahsiyet olarak Hz. Peygamber'e hayranlık duyduğunu belirtir ve onun Hz. Peygamber'i ve İslâm'ın yayılışını materyalist-Marksist bakış açısından değerlendirdiğini ifade eder. Hıristiyan olmakla birlikte Hz. İsa'nın peygamberliğine inanan Caetani İslâm'ı vahye dayalı bir din saymaz, dolayısıyla Hz. Muhammed'i bütün insanlığa gönderilmiş ilâhî bir mesajın sahibi olarak kabul etmez. İslâm'ın yayılışını da bu dinin getirdiği inanç ve düşünce sistemini, fethedilen topraklarda kurulan sosyal düzen ve uygarlığı görmezlikten gelerek "sıcak çöl hapisanesinden kuzeye doğru bir açılma" şeklinde izah edip Arabistan'ın ekonomik şartlarına bağlar. Riyâzû'l-Hasan onun, dönemindeki felsefî görüşlerin etkisinden kurtulup tarihe tarafsız bir gözle bakmadığını, ilk müslüman tarihçilerin hepsini gerçeği gizleme ustası olarak itham ettiğini, buna karşılık kendisinin de olaylarla ve gerçeklerle uğraşmaktan çok gereksiz bir şekilde problemler ortaya attığını, birçok İslâmî kavramı ve İslâm tarihinde geçen birçok olayı indî yorumlarla çarpıttığını söyler. Caetani'nin uygarlığın gelişmesinde İslâm'ın oynadığı rolü açıklamaktaki bütün çabası, Avrupa milletlerinin İslâmîyet'e karşı sahip buldukları eski ön yargıyı, tarihi gerçekleri saptırmak suretiyle rasyonalize etmeye çalışmaktan ibaret olmuştur. *Annali dell'Islam* ve diğer eserlerinde etrafıca ele aldığı olayları daima pozitivist bir anlayışla inceler ve bunları, okuyucuda İslâm'ın bütün yapısının boş bir çabadan ibaret olduğu inatını uyandıracak bir şekilde yansıtmak ister. Bununla birlikte kaynaklara indikçe İslâm dünyasının tarihteki yerini ve Ön Asya tarihine getirdiği canlılığın Akdeniz ve dolayısıyla Avrupa'yı hareketli

bir dinamizme kavuşturduğunu anlamış ve eserlerinde bunu ön plana çıkarmıştır.

İslâm tarihi çalışmalarına getirdiği dinamizmden dolayı İtalyan şarkiyatçı ve tarihçileri tarafından takdir edilen Caetani, edebiyat ve hadis ilmine yeteri kadar eğilmediği için de tenkit edilmiştir. Özellikle şiir tarihi üzerinde çalışanların getirdiği yeni anlayışla, Caetani'nin her konuyu mantığa dayatarak çözmeye kalkışması büyük bir kusur sayılmış ve kendisi bu bakımdan gerçek bir şarkiyatçı kabul edilmemiştir.

Lincei'de kendi adına kurulmuş olan vakıf uzun yıllar âtil durumda kaldıktan sonra 1970 yılından itibaren vasiyetine uygun şekilde İslâm edebiyat, kültür ve fen bilimlerine ait araştırmaların değerlendirildiği bir merkez olma yoluna girmiş, kütüphanesindeki Arap ve Fars yazmalarına ait kataloglar da yapılarak ilim âlemine sunulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

F. Gabrieli, "Leone Caetani", *Storia e civiltà musulmana*, Napoli 1947, s. 301-305; a.mlf., *La Storiografia arabo-islamica in Italia*, Napoli 1975, s. 47-61; a.mlf., "Caetani, Leone", *Dizionario biografico degli Italiani*, XVI, Roma 1973, s. 185-188; a.mlf., "Leone Caetani linceo", *Giornata di studi nel cinquantenario della morte di Leone Caetani: Roma 16 dicembre 1985*, Roma 1986, s. 7-12; R. Traini, "Leone Caetani e la sua biblioteca", a.e., s. 17-37; A. Bausani, "Leone Caetani e l'Islam", a.e., s. 13-16; a.mlf., "Cinquant'anni di Islamistica", *Gli Studi sul Vicino Oriente in Italia dal 1921 al 1971*, Roma 1971, s. 4-5; Umberto Rizzitano, "Gli studi di storia araba", *Gli Studi sul Vicino Oriente in Italia dal 1921 al 1971*, Roma 1971, s. 28-30, 31, 32; Muhammed Kürd Ali, *el-Mu'âşırûn* (İnşr. Muhammed el-Mısıri), Dimaşk 1401/1980, s. 322-326; Angelo Michele Piemontese, *Bibliografia Italiana dell'Iran (1462-1982)*, Napoli 1982, bk. fihrist; Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşüncüler, Kitaplar*, Ankara 1982, s. 33-37; Mirella Cassarina, *Leone Caetani, L'Islam dei primi tempi*, Mazara del Vallo 1991; L. Bouvat, "Le Prince Caetani et son oeuvre", *RMM*, XXVII (1914), s. 53-89; M. Guidi, "Commemorazione del socio Leone Caetani", *Rendiconti di Accademia Nazionale dei Lincei*, XII, Napoli 1936, s. 99-104; C. A. Nallino, "Leone Caetani islamista", *OM*, XVI (1936), s. 48-52; R. Paradisi, "Giornata di studio nel cinquantenario della morte di Leone Caetani", a.e., IV (1985), s. 243-248; F. T. Cooke, "Current Topics - Leone Caetani", *MW*, XXVI (New York 1968), s. 299-300; Reyazul Hasan, "Prince Leone Caetani. A Great Italian Orientalist (1869-1935)", *HI*, V/1 (1982), s. 45-81; Maritza Crorian, "Leone Caetani, principe islamista. Una giornata di studio a Roma nel cinquantenario della morte", *Islâm. Storia e Civiltà*, IV/13, Roma 1986, s. 255-258; Claudio Lo Jacono, "Leone Caetani", a.e., V/15-16 (1986), s. 109-113.

CA'FER b. AHMED

(جعفر بن أحمد)

Ebü'l-Fazl Şemsüddîn Ca'fer b. Ahmed
b. Abdisselâm el-Bühülûlî el-Ebnâvî
(ö. 573/1177)

Zeydî kelâmcı, muhaddis ve fakih.

Hayatının ilk dönemi hakkında bilgi yoktur. İsmâilî olan babası ve dedeleri Suleyhîler ve Hâtimîler idaresindeki San'a'da, kardeşi Yahyâ ise Aden'de İsmâilî Zürey'iler'e kadılık yapmışlardır. Ca'fer bilinmeyen bir tarihte Zeydiyye'ye intisap ederek Mutarrif b. Şihâb tarafından kurulan Mutarrifiyye fırkasına girdi. Bir süre sonra Yemen'deki mezhep çatışmaları yüzünden Irak'a gitti. Orada Taberistan Zeydiyyesi'nin temsilcisi olan Horasanlı Zeydî âlim Zeyd b. Hasan el-Beyhakî'den ders aldı. Beyhakî 541'de (1146) Mutarrifi bid'atına karşı Zeydiyye'yi savunmak için Sa'de'ye davet edildiğinde Mutarrifiyye'den ayrılmış bulunan Ca'fer de onunla birlikte Yemen'e döndü. Bu arada hasımlarına karşı kulanmak üzere Mu'tezile akaidine dair çok sayıda eseri beraberinde götürdü. Böylece Hazar denizinin güneyinde bulunan bölgelerdeki Zeydî literatürünü Yemen'de tanıttığı gibi Mu'tezile akidesine dair bazı eserleri de kaybolmaktan kurtarmış oldu. Ca'fer b. Ahmed ile hocası Beyhakî Sa'de'de, Zeydî İmam Ahmed b. Süleyman el-Mütevekkil'in de desteğiyle şiddetli bir mücadele verdiler. Daha sonra Hâkim b. Ahmed'in idaresi altındaki San'a'yı ele geçiren Mütevekkil 545 (1150) yılında Ca'fer'i şehre kadı tayin etti.

Ca'fer b. Ahmed, daha sonra Irak'a dönen Beyhakî ile birlikte Yemen'den ayrıldıysa da hocasının Tihâme'de vefatı üzerine yolculuğuna yalnız devam etti. Rey'de Beyhakî'nin talebelerinden Zeydî âlim Ahmed b. Ebû'l-Hasan el-Kennî'nin derslerine katıldı. Mekke ve Küfe'de de bir müddet kalarak ilmi çalışmalarını sürdürdü ve bazı hadis kitaplarının rivayeti için icâzet aldı. 554'te (1159) San'a'ya dönüşünde tekrar İmam Mütevekkil'in verdiği göreve başlayan Ca'fer, İb'de Mu'tezilî akaidini yaymasından dolayı Sünnîler'in düşmanlığını kazandı. *ed-Dâmîg li'l-bâtul min mezâhibi'l-Hanâbil* adlı eserine *el-İntişâr fi'r-red 'ale'l-Şakeriyyet'i'l-eşrâr* isimli bir reddiye yazan Yahyâ b. Ebû'l-Hayr el-İmrânî ile, ayrıca Ali b. Abdullah el-Hirmî ile münazaralarda bulundu. Daha sonra

San'a yakınlarındaki Senâ'da yerleşerek kurduğu medresede ders vermeye başlayan ve zamanla talebe sayısı artan Ca'fer'e karşı Mutarrifiyye fırkasının muhalefeti de şiddetlendi. Bu fırkanın ilim merkezi olan Vekaş'ta Müslim el-Laḥcî ve Yahyâ b. Hüseyin el-Yahîrî gibi âlimlerle münazaralar yaptı; fırka mensupları için *Risâle fi'r-red 'ale'l-Mutarrifiyye* ve *el-Mesâ'ilü'l-Mutarrifiyye* adlı iki risâle kaleme aldı.

Basra Mu'tezilî akidesini ve Yemen dışındaki Zeydîler'in çoğunluğunun tâbi olduğu fıkıh usulünü benimseyen Ca'fer b. Ahmed, Zeydiyye arasında fikrî-dinî bir bütünlük meydana getirmeyi başardı. Mutarrifiyye'ye karşı bir mücadele başlatan Yemen Zeydî imamlarından Abdullah b. Hamza el-Mansûr'un, eserlerinde Ca'fer'i desteklemesinin de etkisiyle yeni mezhep Yemen halkı arasında hâkim bir duruma geldi. Devrindeki şöhretinden dolayı "Kâdî'z-Zeydiyye" unvanıyla anılan Ca'fer b. Ahmed'in Zeydî kelâm sistemini kurma yolundaki büyük çabaları sebebiyle, Allah'ın Yemen'e iki büyük ihşanı bulunduğu, bunlardan birinin Bâtıniyye'ye karşı mücadele veren Hâdî-İlelhak Yahyâ b. Hüseyin, diğerinin de Kâdî Ca'fer olduğu Yemen Zeydîleri arasında söylenegelmıştır.

Aralarında Zeydiyye'nin önemli âlimlerinden Emîr Şemseddin Yahyâ b. Ahmed, Emîr Bedreddin Muhammed b. Ahmed, Yahyâ b. Amâre es-Süleymânî, Emîr Kasım b. Ganim es-Süleymânî, Hasan b. Muhammed er-Rassâs, Muhyiddin Muhammed Ahmed el-Kureşî ve Süleyman b. Nâsîr'in da bulunduğu pek çok âlim yetiştiren Ca'fer b. Ahmed, 573'te (1177) medresesinin bulunduğu Senâ'da vefat etti ve orada defnedildi. 700 (1300-1301) yılı dolaylarında öldüğü (*Hediyetü'l-'ârifîn*, I, 253) şeklindeki bilgi ise yanlıştır.

Eserleri. Ca'fer b. Ahmed'in hadis, fıkıh, akaid ve kelâm ile ilgili elliyi aşkın eserinden başlıcaları şunlardır (eserlerinin yazma nüshaları ve muhtevaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 508; *Suppl.*, I, 700; Şâmi, I, 512, 556-557; Habeşî, s. 105, 106-108, 194): 1. *Teyşîrül-me'tâlib min emâli Ebî Tâlib*. Hadisle ilgili olan bu eserde Ebü Tâlib Yahyâ b. Hüseyin el-Hârûnî'nin imlâ'ları toplanmıştır. 2. *el-Erba'üne'l-ḥadis el-'Aleviyye*. Hz. Ali'nin rivayet ettiği kırk hadisi ihtiva eder. 3. *en-Nüket ve'l-cümel (Nüketü'l-'ibâdât ve cümelü'z-ziyâdât)*. Zeydî fıkıhına dair muhtasar bir eser olup Yemen halkı arasında meşhurdur. Biri müellif ta-

rafından *Şerhu Nüketi'l-'ibâdât*, diğeri Atıyye b. Muhammed b. Ahmed en-Necrânî tarafından *el-Müzâkere* adıyla olmak üzere iki şerhi yapılmıştır. 4. *eş-Şurâtü'l-müstakîm fi temyizi's-şahîh min'e-saḳîm*. Zeydiyye ile İsnâaşeriyye arasındaki farkları ortaya koyan bir eserdir. 5. *Şerhu ḳasidi's-Şâhib b. 'Abbâd fi 'aḳa'idü'l-Mu'tezile*. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn tarafından neşredilmiştir (Bağdad 1394). 6. *en-Naḳz 'alâ şâhibi'l-Muḥîḫ*. İmâmet konusunda Zeydiyye'nin görüşlerine karşı çıkan *el-Muḥîḫ bi't-teklîf* müellifi Kâdî Abdülcebbar'a red diye olarak yazılmıştır. 7. *el-Mesâ'ilü'l-Ḳâsımiyye*. 8. *el-Mesâ'ilü'l-Hâdeviyye*. Bu iki eser, Kâsım b. İbrâhim er-Ressî ve Hâdî-İlelhak'ın ekolleriyle ilgili itikadî konulardan bahsetmektedir. 9. *Şehâdetü'l-icmâ'*. Zeydiyye akaidine dairdir.

Bunların dışında diğer bazı önemli eserleri de şunlardır: *et-Taḳrîb fi uşûli'l-fıkḫ*, *el-Mesâ'ilü'l-'aṣr elletî fihe'l-ḫilâf beyne's-Şi'a, en-Nuşre li-mezhebi'l-'iṭre*, *İbânetü'l-menâhic fi naşîḫâti'l-Ḥavâric*, *ed-Delâ'ilü'l-bâhire*, *İzâhu'l-minḥac fi fevâ'idü'l-mi'râc*, *el-Fâsıl bi'd-delâ'il beyne envâri'l-ḫaḳ ve zulümâti'l-bâṭıl*, *Nizâmü'l-fevâ'id ve taḳrîbü'l-murâd li'r-râ'id*.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Kâsım el-Belhî v.dğr., *Fazlü'l-i'tizâl ve tabakâtü'l-Mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, nâşirin mukaddimesi, s. 8-10; İbn Semûre, *Fukahâ'ü'l-Yemen*, s. 180; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *Miṣḳâtü'l-envâr* (nşr. Muhammed Seyyid el-Celeyned), Cidde 1403/1983, s. 64, 205; Brockelmann, *GAL*, I, 508; *Suppl.*, I, 344, 699-700; *Hediyetü'l-'ârifîn*, I, 253-254; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, III, 132; a.mlf., *el-Müstedrek*, Beyrut 1406/1985, s. 168; Zirikî, *el-A'ḳlâm* (Fethullah), II, 121; Ahmed Mahmûd Subhî, *ez-Zeydiyye*, Kahire 1404/1984, s. 226-227; Ahmed b. Muhammed eş-Şâmi, *Târîhu'l-Yemeni'l-fikrî fi'l-'aṣri'l-'Abbâsî*, Beyrut 1407/1987, I, 512, 530, 538-539, 552-565; Habeşî, *el-Fikrû'l-İslâmî fi'l-Yemen*, s. 105, 106-108, 194; W. Madelung, "Dja far b. Abi Yahyâ", *El² Suppl.* (İng.), s. 236.

CENGİZ KALLES

CA'FER b. ALİ ed-DİMAŞKİ

(جعفر بن علي الدمشقي)

IV. (X.) veya V. (XI.) yüzyılda yaşadığı tahmin edilen ve *el-İşâre ilâ meḫâsini't-ticâre* adlı eseriyle tanınan âlim.

Ebü'l-Fazl Ca'fer b. Ali ed-Dimaşkî'nin adı klasik kaynaklarda geçmemekte ve hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Safedî, hicrî 546-636 yıl-

ları arasında yaşamış ve Dimaşk'ta ölmüş Ebü'l-Fazl Ca'fer b. Ali adlı bir Mâlikî fakih ve hadis âliminden bahsediyorsa da onu Hemedânî ve İskenderânî nisbeleriyle anmaktadır (*el-Vâfi*, XI, 117). Ebü'l-Fazl'in Dimaşkî nisbesine bakarak onun Şam'da doğduğu veya orada yaşadığı söylenebilir. Esas itibarıyla Dimaşkî'nin ismini ünlü ve önemli kılan, *el-İşâre ilâ meḫâsini't-ticâre* ve *ma'rifeti ceyyidi'l-a'râz ve red'iḥâ* ve *ğuşu-şî'l-müdelîsîn fihâ* adlı eseridir. Eski-dün Kütübhâne-i Hidiyye, şimdî Dârü'l-kütübî'l-kavmiyye adıyla bilinen Mısır Millî Kütübhanesi'nde bu esere ait Şam'da istinsah edilmiş iki ayrı nüsha bulunmakta ve bunlardan daha eski olanı 570 (1175) istinsah tarihini taşımaktadır. Eserde Dimaşkî'nin hangi yüzyılda yaşadığı sorusuna ışık tutacak bazı işaretler yer almaktadır. Bunlardan biri, içinde İbnü'l-Mu'tezz'in (ö. 296/908) adının geçmesidir (*el-İşâre*, s. 69). Buradan eserin yazılış tarihinin hicrî III. yüzyılın son çeyreğinden geriye gitmediği sonucu çıkarılabilir. Ayrıca eserde Dimaşkî, bir arkadaşının Gazne'de gördüğü gümüş bir Hindü sikkesinin özelliklerinden bahsetmekte ve kendisinin de aynı sikkeyi Trablus'ta bizzat gördüğünü kaydetmektedir (s. 64). Sözü geçen paranın, III. yüzyılın sonlarından IV. yüzyılın ikinci yarısına uzanan yıllarda hüküm sürmüş bir hânedana ait olduğu tesbit edilmiştir. Bununla birlikte paranın, Gazne ve Trablus'un canlı birer ticaret merkezi haline gelmelerine paralel olarak ancak IV. yüzyılın sonlarıyla V. yüzyılın ilk yarısında Dimaşkî ve arkadaşı tarafından görülmüş olabileceği tahmin edilmektedir. Buna göre kitabın IV. yüzyılın ikinci yarısından önce ve V. yüzyıldan sonra yazılmış olabileceği pek mümkün görünmemektedir. Dimaşkî'nin İbn Sînâ (ö. 428/1037) ile görüşmüş olduğu iddiası ise (Plessner, s. 138) bu tahmini kuvvetle desteklemekle birlikte kabulünü gerektirecek bir delile sahip değildir (krş. Cahen, s. 161).

Dimaşkî'nin *el-İşâre*'si, Ortaçağ İslâm ticaret dünyasını yansıtmaları bakımından zengin malzemeye sahiptir. Eser her ne kadar o günün müslüman tâcirleri için pratik bir el kitabı olarak hazırlanmışsa da çağdaş araştırmacılar için, III-VI. (IX-XII.) yüzyıllar arasında Ortadoğu ve Akdeniz'de yaşanan ticaretin altın çağının ayrıntılı tasvirini yapması bakımından büyük önem taşımaktadır.

İki ana bölümden oluşan eserin ilk bölümünde tâcir ve ticaret türlerinden bah-